

Atte Jongstra. *De psychologie van de zwavel*. Contact

In de meeste verhalen van Atte Jongstra's literaire debuut, getiteld *De psychologie van de zwavel*, heet de hoofdpersoon Henk van Terwispeel, naar ik vermoed een alter-ego van de auteur die volgens de flaptekst in 1956 te Terwispeel is geboren. Ook de bezigheden van deze Van Terwispeel lijken op die van Jongstra (criticus bij *Vrij Nederland* en *Het Parool* en redacteur is van *Optima*); in een verhaal werkt hij mee aan een weekblad, in andere verhalen blijkt hij redacteur te zijn van het literaire tijdschrift *Nieuw Kwartaal*.

In het verhaal „In uw handen beveel ik mij aan” discussieert hij met zijn mederedacteuren over zijn bijdragen aan dit tijdschrift. Volgens de anderen houdt hij zich te veel bezig met grappen en grollen, omkeringen en pseudoniemen, en een van hen raadt hem aan: „Probeer eens een gewoon verhaal”. Jongstra's hoofdpersoon verdedigt zich door zijn schrijfsels te typeren als: „Stijloefeningen, het asfalteren van de startbaan”.

Het aardige van deze discussie is dat zij niet alleen op de verhalen van Van Terwispeel slaat, maar ook op die van Jongstra, waarvan men op dat moment de helft heeft gelezen; de verhalen die de gram wekken van de redactieleden heeft de lezer zojuist onder ogen gehad. Jongstra laat zijn personages - indirect - kritiek leveren op zijn eigen werk.

Een „gewoon verhaal” zit daar inderdaad niet bij. De eerste drie verhalen bestaan geheel uit pastiches, van Jeroen Brouwers' zelfmoordboek *De laatste deur*, van *Bouvard et Pécuchet* (Jongstra heeft het vijfde hoofdstuk van Flauberts laatste roman herschreven) en van de Max Havelaar (een Haarlemse boekhandelaar uit de vorige eeuw die bericht over de onthulling van het standbeeld van Laurens Janszoon Coster krijgt de stem van Droogstoppel te leen).

Voor zover het deze pastiches betreft, kan ik het met Van Terwispeel's critici eens zijn. Erg geslaagd vind ik ze niet: te snel wordt duidelijk wie of wat er op de hak wordt genomen en Jongstra is vergeten voor een verrassende clou te zorgen. In een later verhaal wordt de pastiche „een mooie manier om half anoniem de literatuur binnen te sluipen” genoemd, maar dat lijkt me in dit geval nauwelijks een excuus.

Leuker wordt het zodra Jongstra zich nog alleen achter zijn alter ego verschuilt. Voor het eerst is dat het geval in „Een perfect stuk”, waarin de hoofdpersoon over een ontmoeting vertelt met de gewiekste charmeur Oonink, die een aan het *Wereldtijdschrift* herinnerend blad over „het boekbinden als kunst en ambacht” uitgeeft. Met de ietwat naïeve Van Terwispeel bespreekt hij mogelijke artikelen voor het blad en wijdt daarbij uit over enkele negentiende-eeuwse liefhebbers van „le vice anglais”, onder andere aan de hand van - opnieuw - een pastiche van het *Journal* van de gebroeders de Goncourt.

Ook in de beide volgende verhalen ontbreken de pastiches niet, maar ze nemen er niet alle plaats in beslag; ze zijn volledig opgenomen in het verhaal, onderdeel geworden van een zelfstandige verbeeldingswereld, die niet meer alleen uit „stijloefeningen” bestaat.

Dat neemt niet weg dat er geen moment twijfel over kan ontstaan waar die verbeeldingswereld zijn impulsen aan ontleent: aan andere literatuur. Door zijn proza

van vele noten te voorzien, onderstreept Jongstra deze schatplichtigheid nog eens extra. Er wordt geen enkele poging gedaan de vele verbindingen met wat er voor hem is geschreven te verdoezelen; de bundel heeft zelfs een register, waardoor het terugvinden van de verwijzingen en citaten een peulenschil wordt. Op het eerste gezicht lijkt het allemaal één grote grap. Maar na het lezen van het titelverhaal wordt duidelijk dat de nadruk op de literatuur ook nog een thematische functie heeft.

In het titelverhaal wordt immers van de literatuur een probleem gemaakt. Geen nieuw probleem, want de tegenstelling tussen leven en letteren die in „De psychologie van de zwavel” aan de orde komt is in feite al zo oud als de literatuur zelf. Henk van Terwispeel blijkt over een zwangere vriendin te beschikken, en de zwangerschap en haar consequenties dreigen in zijn beschermende wereld van woorden en literatuur een gevaarlijke bres te slaan. Hij realiseert zich tot zijn schrik dat er kennelijk ook nog een andere wereld bestaat.

Het verhaal zelf is overigens weer zeer literair van aard. Want Van Terwispeel is om met zichzelf in het reine te komen uitgeweken naar Zweden, waar hij in alle eenzaamheid aan een artikel over Strindberg werkt. Strindberg, die zijn hele persoonlijke leven aan de literatuur heeft geofferd, fungeert voor hem als een soort spiegel, en uiteindelijk als een contrast, want in tegenstelling tot Strindberg lijkt Van Terwispeel voor de vriendin en haar naderende baby te kiezen. Dat hij hierdoor niet voor de literatuur verloren gaat, kan men concluderen uit het feit dat hem bij die keuze ogenblikkelijk een literair citaat invalt: het verhaal was begonnen met een verwijzing naar Dante's *Inferno*, het eindigt met de eerste regels van het *Purgatorio*.

De „loutering” in kwestie blijft dan ook binnen de grenzen van de literatuur. In de beide laatste verhalen van de bundel beschrijft Jongstra niet zijn avonturen als jong vader, maar - al is het dan op symbolische wijze - zijn eerste schreden op het schrijverspad. De „stijloefeningen” zijn definitief voorbij, de „startbaan” is aangelegd, en Henk van Terwispeel kan op eigen kracht - letterlijk - het luchtruim kiezen:

„Voorlopig was het zaak de moderne techniek te vergeten. En vooral die eenzame vliegeniers voor mij, hun opstijgen, hun val, de onhandige woorden die ze voor hun vlucht zelf spraken en wat er nadien aan hun graven was gezegd. De traditie van de wil om op te stijgen. In langzame lussen en voorzichtige halen jezelf de lucht door schrijven, de verbeelding. Dat telde. Die had me nu al een tiental kilometers doen afleggen. Op jaspanden”.

Maar hoe groot de verworven zelfstandigheid ook mag zijn, aan het gebruik van andermans werk komt geen eind, zoals het slot van het verhaal laat zien, wanneer Van Terwispeel in Haarlem de plaats inneemt op de lege sokkel van het standbeeld van Laurens Janszoon Coster. Hoe het komt dat die sokkel op dat moment leeg is, weten alleen degenen die *Het beeld en de klok* van Harry Mulisch hebben gelezen.

De verwijzing naar juist deze schrijver lijkt mij geen toeval. Jongstra is een beetje bij Mulisch (die zichzelf in de genoemde novelle niet voor niets aanduidt als „de meester”) in de leer gegaan, getuige alleen al de mate waarin zijn verhalen - net als de onderdelen van Mulisch' oeuvre - in elkaar grijpen. Ook de belangstelling voor „alchimie” bij Van Terwispeel (die gefascineerd wordt door Strindbergs waanzinnige poging het wereldraadsel in een chemische formule op te lossen en die een vriend

heeft wiens theaterstukken „de eenheid in de schepping" zouden laten zien) doet aan Mulisch denken.

Het verschil met Mulisch is echter dat van werkelijke eenheid en samenhang bij Jongstra geen sprake is; hij doet maar alsof. Sinds het in de verhalen opvallend vaak aanwezige bijbelwoord zijn waarheid heeft verloren, hebben blijkbaar alle woorden iets onbetrouwbaars gekregen, en er is geen vorm van „alchimie" of wat dan ook die daar nog iets aan kan veranderen. Bij Jongstra overheerst een postmodern aandoende twijfel die van de taal en van de literatuur vóór alles een groot spel maakt, waarin waarheid en essentie hooguit een tijdelijke betekenis kunnen hebben.

Wat Van Terwispe over zijn gesprekken met zijn theatermakende vriend zegt, zou daarom heel goed ook kunnen slaan op de verhalen in deze bundel: „Mannengesprekken, als wandelingen langs buitenwegen. Omtrekkende bewegingen in steeds nauwere cirkels, zonder waarheden uit te spreken die al te vaak zijn gedebeiteerd. De kern duikt soms even op, als intermezzo, maar de angst voor het laatste woord drijft snel terug naar de ironie van de buitengebieden".

Misschien is dit wel de reden waarom *De psychologie van de zwavel* (een mooie titel die verwijst naar Strindbergs chemische queeste) niet één „gewoon verhaal" bevat. In plaats daarvan maakt men kennis met pastiches, dwaze situaties, curieuze karakters en fantastische voorvallen, voorzien van een vleugje perversie en - vooral tegen het eind - een apocalyptische grondtoon. Veel is mij duister gebleven, moet ik bekennen, maar omdat Jongstra zijn verhalen op zo'n vanzelfsprekende toon en met zoveel laconieke humor vertelt, is dat nauwelijks een bezwaar. Terwijl ik mij amuseer dwingt wat ik niet begrijp de geest alert te blijven.

De bundel als geheel demonstreert - zoveel valt er wel van te begrijpen - hoe uit een volledig verliteratueerd leven een echte schrijver is opgestaan, die op de laatste bladzijde, vermomd als Laurens Janszoon Coster, met evenveel bravoure als bescheidenheid het volk zijn „A" laat zien. Wat mij betreft kan straks de rest van het alfabet volgen.

(*de Volkskrant*, 22-12-1989)